

Глава 15

ГЛОБАЛНИ ТЕНДЕНЦИИ НА НЕУМИШЛЕНИТЕ ТРАВМИ

Значимост на неумишлените травми

Неумишлените травми са сред водещите причини за умира-не и изгубени години живот в добро здраве (DALYs) в глобален мащаб. По данни от GBD 2010 травмите костват на глобалното население около 300 милиона години изгубен живот в добро здра-ве, причинявайки 11% от DALYs в света, докато според GBD 1990 този дял е бил 10%.

Пътно-транспортните произшествия са убиец номер едно на младите хора и с тях се свързва почти една трета от тежестта на травмите в света – общо 76 милиона DALYs в 2010 г. в сравнение с 57 милиона за 1990 г. Повечето от жертвите са млади и много от тях оглавяват семейства, които зависят от тях.

Въпреки че неумишлените травми често са пренебрегвани при оценка на глобалното здраве, те са изключително важни.

Основни понятия

Травмите като цяло са резултат от непредумишлени или умишлени действия, които увреждат тялото, нанасят щети или причиняват болка, вследствие на активна експозиция на термична, механична, електрическа или химическа енергия или вследствие на липса на такива съществени елементи на живот като топлина или кислород.

Умишлените травми са резултат действия, при които има предварително поставена цел за нанасяне на вреда или убийства.

Неумишлени травми са тези, за които няма доказателства за предварително определени намерения. Тук се отнасят: пътни-транспортни инциденти; отравяния; падания; изгаряния; удавяния.

Глобална тежест на неумишлените травми

По данни на СЗО, неумишлените травми са причинили над 3.9 милиона умирения и над 138 милиона DALYs през 2004 г. Глобалната честота на неумишлените травми е 61 на 100 000 души годишно. Като цяло, пътно-транспортните травми заемат най-голям дял сред неумишлените травми – 33%. Според последни данни от GBD 1010, пътно-транспортните травми се нареждат на 8-мо място сред причините за умирения в света и на 10-то място – сред причините за DALYs; самонараняванията – на 13-то място сред причините за умирения и 18-то място в DALYs; паданията – съответно 22-ро и 19-то място.

Табл. 15.1 представя относителните дялове на умиренията от неумишлените травми в различните региони на света в сравнение с дела на умиренията от други две групи причини: **група 1** – заразни, майчини, перинатални и хранителни причини и **група 2** – хронични неинфекциозни заболявания.

Табл. 15.1. Умирения от неумишлени травми сравнени с умиренията от други причини (в % от всички умирения)

Региони	Група 1	Група 2	Травми
Източна Азия и Тихоокеански регион	19%	71%	7%
Европа и Централна Азия	6%	84%	7%
Латинска Америка и Карибите	22%	67%	6%
Среден Изток и Северна Африка	24%	65%	9%
Южна Азия	43%	47%	7%
Суб-Сахарска Африка	71%	21%	5%

Адаптирано по: Lopez AD, Mathers CD, Ezzati M, Jamison DT, Murray CJL, eds. *Global Burden of Disease and Risk Factors*. Washington, DC and New York: The World Bank and Oxford University Press; 2006:132-167.

Въпреки разпространеното мнение, че травмите са проблем предимно за страните с висок доход, то над 90% от умирианията г. от неумышлени травми са в страните с нисък и среден доход. Това означава, че страните с нисък и среден доход едновременно са изправени пред тежестта на заразните, хроничните неинфекциозни заболявания и травмите.

Водещата причина за умириания от неумышлени травми са пътно-транспортните травми, следвани от удавяния, отравяния, падания и изгаряния. Водеща причина за DALYs отново са пътно-транспортните травми, следвани от падания, изгаряния, удавяния и отравяния. Разликата в подреждането на причините за умириания и за DALYs до голяма степен се дължи на по-високата инвалидност, свързана с изгарянията и паданията (*табл. 15.2*). Към категория „други неумышлени травми“, която заема доста висок дял, според проучванията GBD се отнасят „травми, дължащи се на фактори от околната среда, машинно и електрическо оборудване, режещи и остри инструменти и различни други външни причини“.

Табл. 15.2. Процентно разпределение на умирианията и DALYs от неумышлени травми в страните с нисък и среден доход, 2001

Причини	% от умирианията	Причини	% от DALYs
Пътни инциденти	33%	Други травми	37%
Други травми	27%	Пътни инциденти	28%
Удавяния	11%	Падания	12%
Падания	10%	Изгаряния	9%
Отравяния	10%	Удавяния	8%
Изгаряния	9%	Отравяния	6%
Общо	100,0%	Общо	100,0%

Адаптирано по: Lopez AD, Mathers CD, Ezzati M, Jamison DT, Murray CJL, eds. Global Burden of Disease and Risk Factors. Washington, DC and New York: The World Bank and Oxford University Press; 2006:128-184.

Относителният дял на умирианията от неумышлени травми в страните с нисък и среден доход е два пъти по-висок от този в страните с висок доход, а коефициентът за смъртност от неумышлени

□ травми след стандартизация по възраст – шест пъти по-висок от този в страните с висок доход. Мъжете по-често страдат от неумишлени травми отколкото жените – около две трети от умирианията от неумишлени травми са сред мъжете. В страните с нисък и среден доход, мъжете имат по-голяма вероятност за умиране от травми отколкото жените за всичките шест категории причини за неумишлени травми, с изключение на изгарянията, както се вижда от *табл. 15.3*.

Табл. 15.3. Смъртност от неумишлени травми на 100,000 мъже и жени в страни с нисък и среден доход, 2001

Категории причини	Мъже	Жени
Всички неумишлени травми	75	41
Удавания	9	4
Падания	8	5
Изгаряния	4	6
Отравяния	7	4
Пътни произшествия	28	11
Други неумишлени травми	19	11

Източник: Jamison DT, Breman JG, Measham AR, et al., eds. Disease Control Priorities in Developing Countries. 2nd ed. Washington, DC and New York: The World Bank and Oxford University Press; 2006:738.

Мъжете имат също така три пъти по-висока вероятност за умиране от пътно-транспортни произшествия. Те са с почти два пъти по-голяма вероятност за умиране от всички други категории причини за неумишлени травми, с изключение на изгарянията, за които жените имат почти два пъти по-голяма вероятност за умиране от мъжете.

При проучване на водещите причини за смърт по възраст, се установява, че за мъжете на възраст 30-44 г. неумишлените травми заемат второ място по ранг след ХИВ/СПИН. При жените те се нареждат на трето място, предшествани единствено от рака и сърдечно-съдовите заболявания.

Умиренията са само едната част от проблема за тежестта на неумишлените травми. Въпреки че броят на умиренията от травми в значителен, още по-голям е броят на хората, които се инвалидизират ежегодно в резултат на травми. Като пример може да се посочат резултати от два щата на САЩ, където по време на проведено проучване при регистрирани 13,052 умирения от травми се посочва, че над 2 милиона души са потърсили медицинска помощ по повод на травми. С други думи, на всеки починал от травми се падат по 153 лица, които са били сериозно травмирани и са търсили медицинска помощ. Нещо повече, тези данни не включват травмите, за които не е търсена помощ, дали поради незначителния характер на проблема, или поради липса на достъп до медицинска помощ, или поради други причини.

Явно е, че когато се вземе предвид инвалидността от травми, заедно със смъртността, обхватът на проблема значително нараства. Нещо повече, истинската тежест на неумишлените травми в глобален мащаб е вероятно доста по-висока, отчитайки непълнотата или липсата на регистрация на такива случаи в развиващите се страни, както и ограничения достъп до медицинска помощ.

При разглеждане на данните за неумишлените травми по региони се установява определено вариране. Например, относителният дял на умиренията от неумишлени травми спрямо всички умирения в суб-Сахарска Африка е относително по-нисък от който и да е друг регион, което е свързано с високата тежест на заразните заболявания в този регион. Най-нисък е този дял в Европа и Централно азиатския регион, което се свързва с по-добре обучени водачи на моторни превозни средства, по-добре конструирани и поддържани пътища и по-безопасни коли, отколкото в другите региони. Най-висок е дялът на умиренията от неумишлени травми в Средния Изток и Северна Африка, което до голяма степен се дължи до на по-високата смъртност от произшествия с моторни превозни средства, поради по-интензивната им употреба, без да се отделя достатъчно внимание на обучението на водачите, на състоянието на пътищата, на автомобилната безопасност или на състоянието на службите за спешна помощ.

СЗО прогнозира, че към 2030 г. глобалната тежест на пътно-транспортните произшествия в страните с нисък и среден доход ще нарасне значително и те ще съставляват 3.6% от общата тежест на заболяванията в сравнение с 2.2% за 2001 г.

Макар че при разглеждане на тежестта на неумишлените травми се поставя акцент предимно върху травмите при възрастните, то травмите в детската възраст представляват също значим социален проблем, тъй като децата в глобален мащаб претърпяват голям брой травми с високи коефициенти на съпътстващи умирения и инвалидност. При децата на възраст 0–4 г. умиренията от неумишлени травми в страните с нисък и среден доход съставляват близо 3% от общия брой умирения в тази възраст, а за децата на възраст 5–14 г. този дял е 3.5%. По отношение на специфичните видове травми, децата под 5-годишна възраст съставляват 25% от умиренията вследствие на удавяния и 15% от умиренията, свързани с изгаряния в глобален мащаб. Изразено по друг начин, децата на възраст 0–14 години съставляват около 30% от световното население, но те съставляват около 50% от общия брой изгубени години живот поради преждевременна смърт или инвалидност.

Рискови фактори за неумишлените травми

Многобройни причини лежат в основата на високата честота на травмите при малките деца и подрастващите в развиващите се страни. Част от факторите включват недостатъчно развита зрялост по отношение на опасностите, пред които се изправят децата в рамките на обкръжаващата ги среда, влиянието на бедността върху възможността на родителите да наблюдават и да оказват помощ на децата и експозицията на работни места с не безопасно и неподходящо оборудване. Данните от проучване във Филипините по този проблем сочат, че 60% от работещите деца са били изложени на небезопасни условия на труд и 40% от тях са страдали от сериозни травми на работното място.

С увеличаване на възрастта, обаче, податливостта при децата към травми не намалява. Нарастват техните контакти с небезопасна околна среда и те се изправят пред повече рискове и сложни ситуации, които не им позволяват да реагират правилно.

Рисковите фактори за падания при младите хора в страните с нисък и среден доход зависят от физическата активност и варират според социално-икономическия статус. При възрастните тези рискови фактори са свързани с възрастта и цялостното физическо състояние.

Ниският доход, лошите жилищни условия, пребиваването в пренаселени места са рискови фактори за изгаряния, особено при децата и жените.

Малките деца и подрастващите са изложени на по-голяма вероятност за удавяния, както и мъжете спрямо жените. Повечето удавяния в развиващите се страни се случват по време на нормална дейност в близост до водни басейни. Децата в бедните и по-големи семейства са изложени по-често на риск от удавяне. В страните с висок доход повечето удавяния са свързани с развлекателни дейности и по време на отпих.

Редица проучвания показват, че момчетата са по-често изложени на риск от отравяния в сравнение с момичетата. Отравянията също се свързват с използването на нестандартни контейнери за отровни вещества и съхраняването им в пределите на достъп от страна на малките деца. Децата на родители с нисък доход са по-често изложени на риск от отравяне в сравнение с децата на по-богатите поради невъзможност на бедните родители да наблюдават децата си.

По-високи са рисковите фактори за пътно-транспортни произшествия в страните с нисък и среден доход в сравнение със страните с висок доход. Освен посочените по-горе причини, в тези страни се наблюдава по-слаба регулация на скоростта по пътищата и по-често използване на небезопасни превозни средства (без безопасни колани, каски, детски седалки и др.) в сравнение със страните с висок доход.

Стойност и последствия от неумишлените травми

Разходите, свързани с неумишлените травми, в глобален мащаб са значителни. Икономическата тежест, свързана с такива травми, включва преки разходи за медицинска помощ, за хоспитализация, рехабилитация, погребални разходи, както и непреки последствия като изгубени заплати, болнични листове за временна нетрудоспособност, плащания за инвалидност, осигурителни плащания и разходи, свързани с грижи за семейството. Тези разходи могат да бъдат катастрофални за лицата от някои социално-икономически слоеве или за тези, които нямат достъп до здравно осигуряване. Преките разходи, дължащи се на пътно-транспортните произшествия е страните с нисък и среден доход се оценяват на 1–2% от брутният национален продукт. Общите разходи за пътно-транспортните травми глобално се оценяват на повече от \$500 милиарда. На регионално ниво, Азия има най-високи разходи, свързани с пътно-транспортни травми.

Последствията от неумишлените травми не се ограничават до финансовите разходи. Те имат значителни социални последствия за индивидите и семействата. Например, травмите при децата могат да променят семейната динамика и да предизвикват промени в работния статус на родителите, които трябва да се грижат за травмираните деца.

Един от ключовите въпроси в справянето с тежестта на травмите е подобряването на осведомеността относно прилагането на строги методи за превенция и контрол на травмите. Фундаментално значение има официалното въвеждане на системи за наблюдение и регистрация, които да доставят надеждна информация за броя и видовете травми. СЗО е публикувала специално разработени за бедните страни указания за събиране, кодиране и докладване на данните за травмите, които не изискват използване на високотехнологични системи и специално обучение.

Необходимо е също така развитие на капацитет за анализ на данните и за дизайн на съответни превантивни програми, в които трябва да се отчитат местните познания, манталитет, вярвания и практики.

Важно значение има състоянието на спешните медицински услуги. В страните с нисък доход и в много страни със среден доход, неумишлените травми ще останат съществен компонент на тежестта на заболяванията, абсолютната и относителната значимост на които ще нараства с икономическото развитие и разширяващата се моторизация на транспорта.

Оценката на глобалната тежест на неумишлените травми и тяхната превенция и контрол представляват сериозни научни и морални предизвикателства. Хиляди преждевременни умирения от неумишлени травми могат да бъдат предотвратени чрез ефективни превантивни интервенции, високо ценовоефективно лечение и упоритост в осигуряването на универсален достъп до медицинска помощ. Страните с висок доход са натрупали достатъчно доказателства за ефективни мерки в това направление, които могат да бъдат приложени и адаптирани към условията в страните с нисък и среден доход и по такъв начин да бъде намалено съществено човешкото страдание.